



ברכת עם

אחת האבחנות החדות והמשפיעות ביותר שנשמעו אי פעם על הייעוד היהודי נאמרה בפי בלעם, נביא פגאני, בפרשתנו:

כִּי מֵרֵאשׁ צְרִים אֲרָאנוּ
וּמִגְבְּעוֹת אֲשׁוּרָנוּ:
הֵן עַם לְבָדָד יִשְׁכֵן
וּבְגוֹיִם לֹא יִתְחַשֵּׁב. (במדבר כג, ט)

רבים – יהודים וגויים, מעריצים ומבקרים כאחד – ראו במילים אלו תמצית של המצב היהודי: עם העומד מחוץ להיסטוריה ולחוקים הנורמליים המושלים בגורלם של עמים. ליהודים זה היה מקור לגאווה. לשאינם-יהודים, לעתים קרובות מדי, מקור לטינה ולשנאה. מאות על מאות של שנים חיו היהודים באירופה הנוצרית כ"עם מגודה" – כפי שכינה זאת הסוציולוג מקס ובר. הכול הסכימו שהיהודים שונים; נותר רק להתווכח איך ולמה. תשובתה של התורה לשאלה זו מפתיעה ועמוקה.

בזמן התורה, היהודים לא היו היחידים שהכירו את ה'. בלעם הוא דוגמה מובהקת אחת לגוי שידע את ה' ואף זכה להתגלותו. דומים לו בכך הגויים אבימלך ולבן, שה' דיבר אליהם

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

בספר בראשית. מלכיצדק מלך שלם, בן זמנו של אברהם, מתואר בתורה ככוהן לאל עליון. יתרו חותן משה היה כוהן מדיין, אך שמו מתנוסס על הפרשה המספרת על האירוע הנשגב ביותר בהיסטוריה היהודית, מעמד הר סיני. אפילו פרעה הכיר את ה' באומרו על יוסף, "הֲנִמְצָא כֹּהֵן אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ אֱלֹהִים בּוֹ?" (בראשית מא, לח).

לא רק שה' מתגלה גם לשאינם בני ברית, הוא אף עשוי להיענות לתפילתם אליו. כך אמר שלמה בחנוכת המקדש:

וְגַם אֶל הַנְּכָרִי אֲשֶׁר לֹא מֵעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל הוּא וְכֹא מֵאֲרֶץ רְחוֹקָה לְמַעַן שְׁמֹךְ – כִּי יִשְׁמְעוּן אֶת שְׁמֹךְ הַגָּדוֹל וְאֵת יְדֵךְ הַחֲזָקָה וְזִרְעֶךָ הַנְּטוּיָה וְכֹא וְהִתְפַּלֵּל אֶל הַבַּיִת הַזֶּה. אֲתָה תִשְׁמַע הַשָּׁמַיִם מִכּוֹן שַׁבְּתֶךָ וְעֲשִׂיתָ כְּכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא אֵלֶיךָ הַנְּכָרִי, לְמַעַן יִדְעוּן כָּל עַמֵּי הָאָרֶץ אֶת שְׁמֹךְ לְיִרְאָה אֶתְךָ כְּעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וְלָדַעַת כִּי שְׁמֹךְ נִקְרָא עַל הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר בָּנִיתִי. (מלכים א' ח, מא-מג)

חכמינו המשיכו מסורת מקראית זו כשאמרו כי "חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא"¹. בימינו שמור הכינוי הזה לאותם גויים שהצילו יהודים בימי השואה מתוך הסתכנות; ביד ושם בירושלים רשומים שמותיהם של יותר מ-20 אלף חסידי אומות העולם.

בריתנו של ה' עם בני ישראל אין משמעה שהללו צדיקים יותר מאחרים. לפעמים קורה אפילו ההפך, כמתואר בדבריו הנוקבים של מלאכי, אחרון הנביאים, אל אחיו היהודים: "כִּי מִמְזִרְחַ שְׁמֶשׁ וְעַד מְבוֹאוֹ גְדוֹל שְׁמֵי בְּגוֹיִם, וּבְכָל מְקוֹם מְקַטֵּר

מִגֵּשׁ לְשָׁמַי וּמִנְחָה טְהוֹרָה; כִּי גָדוֹל שְׁמַי בְּגוֹיִם, אָמַר ה' צְבָאוֹת – וְאַתֶּם מִחֻלָּלִים אוֹתוֹ בְּאַמְרֵיכֶם שֶׁלֶחַן אֲדֹנָי מִגָּאֵל הוּא וְנִיבּוֹ נִבְּזָה אֶכְלוּ!" (מלאכי א, יא-יב).

יתרה מכך, ההגות היהודית על כל מסורותיה העיקריות איננה רואה בנבחרות היהודית זכות יתר – אלא אחריות. פסוק המפתח כאן מצוי בנבואה מפורסמת של עמוס: "רַק אֶתְכֶם יִדְעֵתִי מִכָּל מְשֻׁפָּחוֹת הָאָרֶזָה – עַל פֶּן אֶפְקֹד עֲלֵיכֶם אֵת כָּל עֲוֹנֹתֵיכֶם" (עמוס ג, ב).

היכן, אם כן, נמצאת היחידות היהודית? מה תורף ברכתו של בלעם "הֵן עִם לְבָרְדִּי יִשְׁכֵּן"? הרמז לתשובה מתנוסס בלב השאלה: המילה "עם". שהרי ה' בחר בצאצאיו של אברהם כְּעַם; ואת בריתו בהר סיני כרת עם עם; וממצרים הציל עם, ולעם נתן תורה, ובהיסטוריה של עם הוא התערב. "וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְלַכֶּת כְּהֻנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ", אמר להם בהר סיני. היהדות היא הדת היחידה המציבה את אלוהים במרכז הגדרתה העצמית כעם. והיהודים הם העם היחיד שעצם זהותו מוגדרת כמונחים דתיים.

בעולם העתיק היו עמים רבים בעלי אלים לאומיים. מנגד, ישנן דתות – אחיותיה הצעירות של היהדות – המאמינות באל אוניברסלי וברת אוניברסלית. רק היהדות לברה האמינה אז ועודה מאמינה באל אוניברסלי שהוא נגיש לכל אדם ועם זאת נוכח באורח ייחודי באורח חייו, בגורלו ובייעודו של עם אחד מסוים: "אַתֶּם עַדִּי, נְאֻם ה', וְעַבְדִּי אֲשֶׁר בְּחַרְתִּי... וְאַתֶּם עַדִּי, נְאֻם ה', וְאַנִּי אֶל" (ישעיהו מג, י-יב). עם ישראל, בקורותיו ובחוקותיו, יהיה עדו של ה'. הוא יעיד על דבר גדול ממנו עצמו. וכך אכן היה. כך כתבה ההיסטוריונית ברברה טוכמן:

ההיסטוריה של היהודים היא חריגה מאוד: הם נתנו לעולם המערבי את ערכי היסוד שלו ואת המונותיאזם, את מסורותיו האתיות ואת מייסד דתו הדומיננטית, ובכל זאת סבלו מפיוזר, מהיעדר מדינה ומרדיפות בלתי פוסקות, ששיאן ברצח-עם שכמעט הצליח לגמרי בזמננו, ומיד אחריו חוו התגשמות מדהימה של חלום השיבה למולדת שלא זנחו מעולם. המתבונן בהיסטוריה הייחודית אינו יכול להימלט מהרושם כי יש לה חשיבות מיוחדת בתולדות האנושות, ושכאופן זה או אחר, בין אם בתוכנית אלוהית ובין אם בשל נסיבות מסתוריות, היהודים נשאו על גבם את סיפורו של הגורל האנושי.²

השאלה המתבקשת היא מדוע יבחר לו ריבון העולם כולו, האל הנגיש לכל אדם, עם אחד שיהיה עד לנוכחותו בזירה האנושית. זו שאלה רצינית. אין לה תשובה קצרה. אך סבורני שחלק חשוב מן התשובה נוגע לכך שאלוהים הוא "אחר" מוחלט, ועל כן הוא בחר לו עם שיהיה ה"אחר" של האנושות. כאלה היו היהודים – זרים, שונים, נבדלים, עם ששחה נגד הזרם וקרא תגר על אלילי הזמן. היהדות היא קול-הנגד בשיחתה הגדולה של האנושות.

לאורך אלפיים שנות גלותם היו היהודים העם היחיד שסירב, כקבוצה, להיטמע בתרבות השלטת או להמיר דתו לדת השלטת. הם סבלו בשל כך סבל רב – אך לימדו את העולם כולו שיעור גדול. הם הראו שעם אינו צריך להיות חזק או גדול כדי שאלוהים יישא אליו פנים. הם הראו שעם עשוי לאבד הכול – ארץ, כוח, זכויות, בית – ועדיין לא לאבד תקווה. הם הראו שאלוהים נמצא לאו דווקא לצדם של אימפריות גדולות

ברכת עם

או צבאות ענק. הם הראו שעם יכול להיות שנוא, נרדף, מושמץ, ועדיין אהוב על אלוהים. הם הראו שלכל כלל היסטורי יש יוצא מן הכלל, ושמה שרוב העולם מאמין בו ברגע נתון אינו בהכרח האמת. היהדות היא סימן השאלה שאלוהים מציב על החוכמה-המקובלת העונתית.

לא קל ולא נוח להיות "עם לבדד ישכון", אך מאתגר ומעורר השראה.

1. רמב"ם, משנה תורה, הלכות תשובה ג, ה, וכן הלכות מלכים ומלחמותיהם ח, יא. ובמקורות חז"ל במשנת רבי אליעזר ו (קכא).
2. ix-x. Barbara Tuchman, *Bible and Sword* (New York: Ballantine, 1984). במהדורתו העברית של הספר פסקה זו אינה נמצאת.